

Morfologia lumilor posibile

Utopie, antiutopie, science-fiction, fantasy

Volum publicat în cadrul grantului
CNCS PN-II-ID-PCE-2011-3-0061.

Redactor: RaduToderici

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:
Braga, Corin (coord.)

xxxxxxx / Corin Braga (coord.);

București: Tracus Arte, 2015

ISBN xxxxxx

www.tracusarte.ro

Editura Tracus Arte

București, str. Sava Henția, nr. 2, sector 1

© 2015 Tracus Arte

Corin Braga
(coord.)

Morfologia lumilor posibile

Utopie, antiutopie, science-fiction, fantasy

Ștefan Borbély, Marius Conkan,
Niculae Gheran, Simina Rațiu, Andrei Simuț,
Olga Ștefan, Radu Toderici

Tracus Arte
2015

Introducere

Încă de la apariția lor, utopiile au fost percepute drept mijloace de explorare imaginară – *in vitro* – a unor lumi și a unor societăți diferite de lumea noastră primară. Autorii de utopii, posedați adesea de o iluzie sau de un complex demiurgic, au folosit proiecțiile utopice ca pe niște epure în care au experimentat diverse tehnici de descompunere și recreare a realității curente, pentru a investiga „posibilitățile conexe“ („*les possibles latéraux*“¹) ale istoriei, pentru a propune modele alternative la statele existente ale Europei sau ale lumii.

După cum am arătat în altă parte², utopiile pot fi văzute drept succesorul toposului medieval al Paradisului terestru. Dacă, de-a lungul Evului Mediu, grădina Edenului a figurat drept un paradis pierdut, închis oamenilor după păcatul original, în timpul Renașterii optimismul umanist i-a condus pe numeroși gânditori și scriitori, începând cu Thomas Morus, la concluzia că omul poate înlocui grădina divină cu o cetate a oamenilor. Utopiile sunt locuri ideale concepute de oameni, unde cetățenii, guvernați de principii raționale și morale, alcătuiesc o societate perfectă.

În ciuda acestei speranțe renăscute, optimismul utopic a fost rapid supus criticii teoretice și constestațiilor instituționale de către trei mai mari curente de gândire: teologia Contra-Reformei, raționalismul cartezian și empirismul baconian³. Aceste filosofii / ideologii au produs o serie

1 François Chirpaz, *Raison et déraison de l'utopie*, Paris, L'Harmattan, 1999.

2 Corin Braga, *Du Paradis perdu à l'antiutopie aux XVIe-XVIIIe siècles*, Paris, Classiques Garnier, 2010.

3 Idem, *Les antiutopies classiques*, Paris, Classiques Garnier, 2012.

de contra-argumente decisive împotriva ideii că umanitatea ar putea, prin propriile puteri, să instaureze o societate perfectă și un paradis terestru. Pornind de la textele lui Joseph Hall (*Mundus alter et idem*, 1605) și Artus Thomas (*L'Isle des Hermaphrodites*, 1605), un număr tot mai mare de autori au preferat să asume punctul de vedere și cenzura oficială, transformându-și ficțiunile în critici ale viziunilor utopice. Ei au încetat să mai imagineze locuri ideale și au început să conceapă societăți distopice și infernuri terestre.

Plecând de la aceste repere, volumul de față își propune să analizeze evoluția genului utopic din Renaștere până în secolul XXI, acordând o egală importanță feței sale pozitive (utopiile) și feței sale negative (antiutopiile), precum și relațiilor sale cu genuri conexe cum ar fi satirele, călătoriile extraordinare, science-fiction, *fantasy*, literatura apocaliptică etc. Volumul este produsul unei cercetări de echipă desfășurate în cadrul unui grant CNCS (Exploratory Research Project PN-II-ID-PCE-2011-3-0061) început în anul 2011, care a antrenat un mic grup de cadre didactice, postdoctoranzi și doctoranzi de la Facultatea de Litere din Cluj. Încă din start, fiecăruia dintre membrii echipei i-a revenit un interval de timp (și un corpus de texte) din istoria genului utopic și / sau un domeniu conexe, această distribuție a sarcinilor reflectându-se în organizarea volumului.

Studiul care deschide volumul, „Lumi ficționale. O taxinomie a genului utopic“, pleacă de la morfologia generală a lumilor posibile, așa cum au fost definite acestea de logica modală, de filosofia analitică, precum și de marile teorii cosmologice ale secolului XX. În literatură, pot fi deosebite lumi ficționale mimetice, realiste, și lumi ficționale fantastice, paralele cu lumea noastră. În epoca actuală, genurile literare cele mai productive în a genera cronotopuri autonome sunt utopia, science-fictionul și literatura „fantasy“. După ce trasează câteva deosebiri mari între aceste trei genuri, studiul

continuă cu o analiză paradigmatică a scrierilor utopice. Pornind de la distincția majoră între utopiile „practice“ (proiecte legislative, constituții, comunități umane etc.) și utopiile literare, el se focalizează asupra genului literar al utopiei. El identifică matricea generativă, ADN-ul genului, într-un sistem polar, care opune două topii contrastive, situate într-un aici sau un acum, respectiv într-un altundeva sau altcândva. Distincția dintre utopie și antiutopie depinde de modul de distribuire a celor două topii între cele două spații: în utopie locul rău se află aici și acum, iar cel bun în altă parte sau în alt timp (spre exemplu, acesta este raportul dintre Anglia și Utopia la Thomas Morus); în antiutopie, locul rău se află într-un alt spațiu sau în viitor, în timp ce lumea noastră de aici și acum apare, prin contrast, ca fiind mai bună (cf. raportul dintre Europa și Continentul Austral Necunoscut la Joseph Hall). Mai apoi, folosind această schemă, studiul propune o taxinomie a genului utopic în patru subgenuri sau specii: eutopii, distopii și antiutopii. Aceste societăți alternative diferă de „lumea reală“ (pe care Darko Suvin o numește „zero world“⁴, iar studiul o numește *mundus*) prin modul de a selecta elementele ei bune (eu-) respective rele (dys-) (procedeu pe care Julien Freund îl numește „extrapolare utopică“⁵) și prin grade crescătoare de probabilitate, posibilitate și imposibilitate istorică. Această clasificare și aceste tipologii vor permite în finalul volumului prezentarea unei bibliografii extinse a scrierilor utopice, care cataloghează fiecare text într-una din cele patru specii.

Așa cum V. I. Propp a simțit nevoia să dubleze „morfoлогия basmului“ cu o „istorie a basmului fantastic“, volumul continuă prin a așeza aceste concepte pe un corpus diacronic de texte. Din perspectivă istorică, o diviziune majoră propusă

4 Darko Suvin, *La science-fiction entre l'utopie et l'antiutopie*, Montréal, Les Presses Universitaires du Québec, 1977.

5 Julien Freund, *Utopie et violence*, Paris, Éditions Marcel Rivière, 1978.

de teoreticieni împarte genul utopic în două mari clase: utopii (și antiutopii) clasice (secolele XVI-XVIII) / utopii (și antiutopii) moderne (secolele XIX-XXI)⁶. Repartizarea sarcinilor în mica noastră echipă de cercetare a urmărit această cronologie.

Radu Toderici se apleacă asupra utopiilor clasice, de la Thomus Morus și primii săi epigoni, până în prima parte a secolului XIX. El este interesat de conștiința teoretică pe care o aveau autorii epocii clasice asupra propriilor scrieri, mai precis de felul în care utopia a început să fie percepută ca un gen autonom, distinct de celelalte mari teme și *topoi* ai Renașterii și ai literaturii clasice. „Contaminată“ de genuri limitrofe cum sunt dialogul socratic, tratatele despre cea mai bună guvernare, satirele și pamfletele (în care Radu Toderici vede una din sursele principale ale antiutopiei), relatările de călătorie și călătoriile extraordinare, utopia și-a creat un protocol descriptiv propriu, o „listă“ de teme pe care naratorii utopici se simt obligați să o parcurgă de fiecare dată când descriu o societate imaginată.

Simina Rațiu se ocupă, în articolul „Utopie, ideologie, antiutopie la granița dintre secolele XIX-XX“, de evoluția genului utopic în secolul al XIX-lea până la începutul secolului XX. Scientismul, pozitivismul, ateismul, dar și socialismul, fie el „utopic“ (Saint-Simon, Owen, Fourier, Cabet) sau „științific“ (Marx, Engels), sunt principalele filosofii și ideologii care au generat în această perioadă o întreagă serie de narațiuni utopice. Finalul de secol, însă, și angoasele provocate de „moartea lui Dumnezeu“, de teoria termodinamică a morții termice a universului, de ideea decăderii civilizațiilor umane și a umanității ca specie, regăsite în marele *Wel-tanschauung* al Decadentismului, au zdruncinat acest optimism și au început să genereze viziuni pesimiste cu privire la

---

6 Marina Leslie, *Renaissance Utopias and the Problem of History*, Ithaca (New York) & London, Cornell University Press, 1998.

viitorul lumii noastre (*Mașina timpului* a lui H. G. Wells este emblematică în acest sens).

Secolul XX, după cum arată Ștefan Borbély în studiul „Microcomunități utopice în Contracultura americană a anilor 1960“, a reformulat idealurile utopice în noi forme, inspirate în special de revoluția (contra)culturală din anii '60-'70. De la figura hipsterului la cea a hippie-ului, mișcările Flower Power au modificat mentalitatea unei „civilizații a ascultării“, clamând necesitatea constituirii unor comunități heterotopice, alternative, adevărate „ferme“ în care se practică noi forme de socializare și colectivism, revoluția sexuală, ecologia, evazionismul narcotic, etc. Unul din cele mai sugestive exemple în acest sens este cartea psihologului behaviorist B. F. Skinner *Walden Two*, o replică și o continuare adusă la zi a experienței de izolare în natură a lui Thoreau din secolul XIX.

În același timp, experiențele politice ale unor state de tip totalitar, în care ideologiile, utopice, științifice sau mesianice, au început să fie puse în practică generând coșmaruri sociale, precum și războaiele mondiale, au generat un val și mai acut de scepticism și nihilism (anti)utopic. Cunoașterea umană, progresul tehnic, ingineria socială, programarea morală și spirituală, ca principii de organizare a unor societăți perfecte, au fost puse sub semnul întrebării. Mai mulți autori au început să vizualizeze un viitor în care știința și rațiunea, devenite ideologii, masifică și robotizează oamenii, ducând omenirea în impas antropologic și civilizațional. De tema alienării și a „ultimului om“ se ocupă Niculae Gheran în capitolul „Între individualismul de factură romantică și cel modern“, dezvăluind spaimele de depersonalizare și anihilare pe care le exprimă utopiile negative ale secolului XX.

Explorarea angoaselor moderne este adâncită de Andrei Simuț în studiul său „După Apocalipsă: o (dis)-utopie post-umană?“. De la *Ultimul om* al lui Mary Shelley, s-a dezvoltat o întreagă linie tematică de opere în care umanitatea ajunge

să se autodistrugă, naratorii contemplând resturile civilizației prăbușite și eventual începuturile unei noi umanități, sau ale unei alte specii. Trilogia lui Margaret Atwood, *The Year of the Flood*, *Oryx și Crake* și *MaddAddam*, oferă una din cele mai disperate previziuni distopice în acest sens. Una din întrebările centrale ale studiului este următoarea: care sunt tehnicile de construcție și mijloacele narrative prin care poate fi pusă în scenă situația paradoxală a unui narator care contemplă lumea post-apocaliptică („vertijul privirii imposibile“)? Chiar dacă se presupune că naratorul este ultimul supraviețuitor al unei specii stinse, ce rost mai poate avea mărturia sa, cărui public imaginar i se mai adresează aceasta?

Antiutopiile postumane fac subiectul studiului Olgăi Ștefan, „Spații distopice: memorie și ruină“. Dacă în ficțiunile apocaliptice, adevărate „narațiuni ale alienării“, personajul uman este sortit dispariției, atunci singurul lucru care mai rămâne de povestit, de descris, este „decorul“, peisajul pustit, orașul ruinat. Pentru a urmări această reificare a viziunii, autoarea pleacă de la megaloposurile tehnologizate și masinizate care se prăbușesc (ca în romanul lui Foster, *The Machine Stops*) pentru a ajunge la orașele totalitare ce îșiucid, spiritual sau fizic, propriii locuitori umani. Esențială în aceste antiutopii este opoziția care se creează între un trecut dispărut, conservat doar în „obiecte ale memoriei“ și adieri de nostalgie, și un viitor dezumanizat, golit de substanță umană. Asemenea opoziții tematice oferă o variantă modernă, scientiștă, pentru *topoi* mitici care flanchează axa istoriei lumii în creștinism: paradis pierdut – apocalipsă prevestită.

Dacă în perioada clasică utopiile au făcut la început corp comun cu forma retorică a dialogului platonician (de la Morus la Campanella), iar apoi cu călătoriile extraordinare (de la Cyrano de Bergerac la Jules Verne), în perioada modernă ele au fost mai întâi suportul, iar mai apoi au ajuns adesea să fie înglobate în atotcuprinzătorul gen al literaturii scien-

ce-fiction. Majoritatea contribuțiilor din volum au simțit nevoia să marcheze conviețuirea utopiei cu ficțiunea științifică, dar și diferențele specifice pe care ea continuă să le revendice față de SF. Un alt mare gen, și o altă mare categorie de lumi ficționale cu care se învecinează utopia, este literatura „*fantasy*“. În studiul său „Portal și distopie în literatura *fantasy*“, Marius Conkan face o serie de distincții necesare și binevenite între cele două tipuri de cronotopuri și se concentrează asupra unei teme nucleare a acestor ficțiuni: portalul, spațiul de trecere, care intermediază contactul dintre „lumea noastră“ și lumea cealaltă. Dincolo de aceste porți simbolice nu se află întotdeauna lumi feerice, paradisuri magice, care corespund unor spații utopice, ci și lumi coșmarești, dominate de rău sau de nebunie, care constituie corespondentul *fantasy* al distopiilor sociale.

Volumul se încheie cu două liste bibliografice, una de opere principale (titluri primare), a doua de comentarii critice (bibliografie secundară). Deși nu pot aspira la exhaustivitate, cele două bibliografii își propun să identifice un număr cât mai mare de contribuții în domeniu.

Bibliografia principală acoperă exclusiv genul utopic ca gen literar. Ea nu a inventariat așadar scrieri și texte din moduri, genuri și tipologii conexe, cum sunt tratatele despre statul ideal (ex. Jean Bodin, *Les six livres de la République*, 1576), scrierile filosofice (ex. Thomas Hobbes, *Leviathan*, 1651), proiectele legislative (ex. Gerrard Winstanley, *The Law of Freedom in a Platform or True Magistracy Restored*, 1652) și constituționale (Étienne-Gabriel Morelly, *Code de la nature, ou de véritable esprit de ses lois*, 1755), manifestele politice și ideologice (Karl Marx, Friedrich Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, 1848), satirele și pamfletele (ex. Erasmus, *Elogiul nebuliei*, 1509), scrierile arcadiene (ex. Jacopo Sannazaro, *Arcadia*, 1502), paradisurile magice (ex. Edmund Spenser, *The Faerie Queene*, 1590), Pays de Cocagne (ex. Rabelais,

episodul abației din Thélème), comunitățile milenariste (ex. Joseph Smith, *Book of Mormon*, 1830), relatările de explorare și descoperire (ex. Louis-Antoine de Bougainville, *Voyage autour du monde*, 1772), călătoriile extraordinare și romanele de aventuri din care lipsește viziunea unei comunități sau civilizații utopice / distopice, robinsonadele (ex. Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*, 1719), eseurile teoretice (ex. Bernard le Bovier de Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité des mondes habités*, 1686, sau Jean-Baptiste-Geneviève-Marcellin Bory de Saint-Vincent, *Essais sur les Isles Fortunées et l'antique Atlantide*, 1803) și altele. În plus, Bibliografia principală își propune să fie o „*bibliographie raisonnée*“. Pornind de la tipologia și taxinomia celor patru specii ale genului utopic definite în studiul de deschidere, ea distribuie fiecare text uneia din speciile outopie, eutopie, distopie și antiutopie (notate cu semnele +, ±, ∓, -).

Corin Braga